

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/105455>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

De kennismaking met Borges is nooit zonder gevolgen

MAARTEN STEENMEIJER

L.Th. Lehmann was misschien wel de eerste Nederlander die Borges las. Hij was in elk geval de eerste die over hem schreef. Dat was in 1954 in *Literair Paspoort*, naar aanleiding van de verhalenbundels *Fictions* (1952) en *Labyrinthes* (1953), de eerste Franse Borges-vertalingen. Onverdeeld enthousiast was Lehmann nog niet. Hij karakteriseerde Borges weliswaar als 'een scherp en vernuftig man' en *Fictions* als 'een beminnelijk en nieuwsgierigheid wekkend boek' maar vond ook dat het enigszins mank ging aan 'die fletse overintellectualiteit, die wij zo vaak tegenkomen in werken uit de jonge en energieke landen van die twee continenten over de Oceaan, waar sinds de komst der blanken nooit een groot kunstenaar heeft bestaan (...)'.

De eerste Nederlandse vertaler van Borges is ook een schrijver: F.C. Terborgh, die in de jaren vijftig als diplomaat in Buenos Aires werkte en daar het werk van de Argentijnse schrijver had leren kennen. In 1958 verscheen in *Maatstaf* zijn vertaling 'Abenchacán, de Bocharí, gestorven in zijn labyrint', een van de verhalen uit *De Aleph*, die hij van een korte inleiding voorzag.

In de daaropvolgende jaren dook de naam Borges met enige regelmaat op in de Nederlandse kwaliteitskranten, niet alleen naar aanleiding van de Franse, Duitse en Engelse vertalingen maar ook naar aanleiding van de royale reacties die hierop in de buitenlandse pers waren verschenen. En natuurlijk ook naar aanleiding van de prestigieuze uitgeversprijs

'Prix Formentor' die in 1961 aan Borges en de hem wezensvreemde Samuel Beckett werd toegekend en die zijn internationale doorbraak bezegelde.

Pas in 1964 – jaren na de eerste Franse, Duitse en Engelse vertalingen – verscheen de eerste Nederlandse Borgesvertaling: de verhalenbundel *De Aleph*. Maar het zal duidelijk zijn dat Borges hier toen al een behoorlijke reputatie had, met name in schrijverskringen. Het hoeft daarom niet te verbazen dat *De Aleph* met uitzonderlijk veel aandacht en enthousiasme werd ontvangen. Zo noemde Bernlef, die de bundel voor *De Groene Amsterdammer* besprak, de verhalen in deze bundel onomwonden een 'revelatie' en omschreef hij Borges als een 'werkelijk modern auteur' die de lezer 'door onvermoede labyrinten en nieuwe werelden leidt'.

Aad Nuis, die het boek voor *Het Parool* besprak, had als een van de weinigen ook oog voor de Argentijnse elementen in Borges' werk, met name de 'wild-westachtige wereld van pampa's en gaucho's'. Toch legt ook hij de nadruk op de abstracte, literair-filosofische thematiek: 'De vertellingen van Borges lijken dikwijls fantastische, briljante illustraties van abstracte filosofische bespiegelingen, een spel met tijd en ruimte, met de oneindigheid en de onbegrensde mogelijkheden van het denkbare.' De bespreking in *de Volkskrant* – geschreven door de mij verder onbekende 'Drs. K. Geenen' – valt enigszins uit de toon met esoterische beweringen als deze: 'Borges wil met de macrokosmos van het zich uitdijende heelal ook de microkosmos van het menselijk zelfbewustzijn vergroten, en daarin heeft hij iets profetisch.'

Kees Fens tekende voor de meest analytische bespreking. Onder de mooie kop 'Schrijven als concurrerend scheppen' fileerde hij voor *De Tijd* met merlyniaanse precisie de verhalen uit *De Aleph* die het meest tot zijn verbeelding spraken. De uitvoerige recensie zou het begin zijn van een lange reeks indringende beschouwingen naar aanleiding van Engelse en Nederlandse publicaties van en over Borges die Fens in de daaropvolgende decennia zou schrijven. De niet aflatende

fascinatie en bewondering waarvan al deze krantenstukken – die een aparte bundeling verdienen – getuigen, dringen de gedachte op dat Borges voor Fens niet alleen een heel groot schrijver is maar ook een van zijn dierbaarste geestverwanten.

In hetzelfde jaar dat *De Aleph* verscheen, bracht Borges een bezoek aan Nederland. Hij gaf een college over gauchopoëzie op de universiteiten van Amsterdam en Utrecht. Meer opzien baarde het inmiddels legendarische bezoek dat hij aan de burelen van *De Bezige Bij* bracht, waar hij in het gezelschap verkeerde van schrijvers als Bert Schierbeek, Simon Vinkenoog, Harry Mulisch, L.Th. Lehmann en Ed. Hoornik. Ze moeten vervuld zijn geweest van een trappelende nieuwsgierigheid en bijna idolate bewondering als je mag afgaan op de verslagen en de foto's die van de gebeurtenis bewaard zijn gebleven. Vanuit de centraal opgestelde clubfauteuil waarin hij zat, luisterde Borges met de van hem welbekende vriendelijk serene, licht ironische uitdrukking op zijn gezicht naar de gretige vragen en opmerkingen van de groep rondom hem, die als discipelen aan zijn lippen hingen.

Mulisch viel op in het gezelschap, niet alleen door de plaats waar hij zat (niet aan de voeten van Borges maar vlak naast hem) maar ook door de houding waarin hij dat deed (niet eerbiedig voorover gebogen, zoals de rest, maar met vrijwel rechte rug). De opmerking die J. Bernlef uit zijn mond optekende voor zijn verslag van de gebeurtenis in *Het Parool* getuigt van dezelfde weigering om zich in de rol van discipel te schikken: 'Het is alsof je je eigen dromen, die je net gedroomd hebt maar vergeten bent, leest.'

Mulisch had Borges zo'n drie jaar eerder leren kennen dankzij een Duitse vertaling die hij toevallig tegen was gekomen in een boekhandel in Amsterdam. Wat er toen gebeurde is misschien wel de meest accurate illustratie van wat de Guatemalteekse schrijver Augusto Monterroso in een prachtig verhaal over de Argentijnse schrijver beweert: dat de ken-

nismaking met Borges nooit zonder gevolgen is. En al helemaal niet bij schrijvers: na drie bladzijden te hebben gelezen sloeg Mulisch het boek abrupt dicht. Een jaar of tien later legde hij in *De Verteller* verteld uit waarom hij zo heftig had gereageerd: '(...) het was alsof ik regels van mezelf uit een andere incarnatie [sic] had gezien!'

Mulisch' relatie met Borges is altijd een beetje stroef en tamelijk ingewikkeld gebleven. In een lang interview met Piet Meeuse voor *De Revisor* uit 1983 zei de Amsterdammer dat de Argentijn er zich naar zijn idee met een Jantje van Leiden vanaf maakte door boeken te 'bedenken' in plaats van ze te schrijven. 'Dan krijg ik tegenwoordig toch iets van: nou, schrijf dat boek dan.' Mulisch was overigens niet te beroerd om te erkennen dat hij het verhaal dat hij toevallig had opengeslagen in de Amsterdamse boekhandel nooit uit had gelezen omdat hij vreesde te veel in de voetsporen van Borges te treden. Maar, zo voegde hij eraan toe, het zou voor hem een fluitje van een cent zijn om de drie bladzijden op papier te zetten die Borges zou hebben kunnen schrijven naar aanleiding van *De compositie van de wereld*. Maar zou Borges een zo uitgesproken holistisch werk van een twintigste-eeuwse schrijver eigenlijk wel serieus hebben genomen?

Bij Borges gaat Mulisch' spreekwoordelijke zelfverzekerdheid hem toch niet helemaal goed af. 'Overigens voel ik me niet helemaal lekker met wat ik nu allemaal zeg,' zo bekende hij Meeuse. 'Een beetje als een verrader.' Want Borges was, zo voegde hij daaraan toe, wel degelijk heel speciaal voor hem: het is de enige schrijver aan wie hij ooit een handtekening vroeg.

Volgens eigen zeggen was het verhaal van Borges dat Mulisch niet uit kon lezen waarschijnlijk 'Tlön, Uqbar, Orbis Tertius'. In een ingenieus stuk naar aanleiding van Mulisch' vijfenzeventigste verjaardag komt het Joost Zwagerman beter uit om het te houden op 'De onsterfelijke'. In dit verhaal wordt onsterfelijkheid – of liever gezegd: het bewustzijn daarvan – ontmaskerd als een eeuwig sterven. Als een ver-

schrikking dus. In het verhaal van Borges wordt dus, aldus Zwagerman, 'Harry Mulisch, de schrijver die zich God in het diepst van zijn onbestaan weet, zijn troon der onzichtbaarheid ontnomen.' Want het verschrikkelijke is nu juist precies datgene wat de schrijver altijd buiten de deur van zijn persoonlijke schrijversmythe heeft proberen te houden. Vandaar Mulisch' heftige reactie toen hij Borges' verhaal las, zo redeneert Zwagerman.

Mulisch' generatiegenoot en vriend Nooteboom heeft meer dan eens over zijn onthutste bewondering voor Borges' werk gesproken (zie elders in deze bundel). Maar zijn werk is daar volgens hem minder door beïnvloed dan hier en daar wel is geopperd. In een gesprek met Jan Brokken merkte Nooteboom op dat wat sommigen borgesiaans noemen in zijn novelle *Een lied van schijn en wezen* in feite Spaans is. 'Het spel van schijn en wezen komt uit de Spaanse ziel, komt uit Calderón de la Barca, komt uit *La vida es sueño* – duizelingwekkende literatuur. Daar heeft Borges het vandaan en daar heb ik het ook vandaan.'

De spraakmakende groep Revisor-schrijvers die in de jaren zeventig pleitte voor meer intellectuele verbeelding in de literatuur (onder wie Frans Kellendonk, Nicolaas Matsier en Doeschka Meijsing) omarmde Borges onvoorwaardelijk als een van de grote (post)moderne voorvaderen. Toen Doeschka Meijsing in een boekhandel kennismaakte met het werk van Borges, was de verbijstering weliswaar minstens zo groot als een jaar of zes eerder eerder bij Mulisch maar ook van heel andere aard. Zij raakte niet van streek, maar werd vervuld van een euforisch eureka-gevoel, dat haar aarzelende schrijverschap het zelfvertrouwen inblies dat het tot dan toe ontbeerde (zie elders in deze bundel).

Hoewel Meijsing als een van de weinige Nederlandse schrijvers ook oog heeft voor de Argentijnse kant van Borges (de mythe van de gaucho, de messentrekkers, de heldhaftige voorouders) is hij toch ook voor haar in de eerste plaats een 'a-realistische' schrijver, die op superieure wijze speelt met

de mogelijkheden van het menselijk denken. Dank zij Borges ontdekte de schrijfster dat het mogelijk was om via het lezen 'uit de gevangenis van de tijd' te ontsnappen en 'de grenzen van eigen lichaam en geest' te doorbreken. Als hommage aan Borges schreef Meijsing 'Temporis acti', opgenomen in *De haren en andere verhalen*.

Meijsing was een van de auteurs die door Borgesvertaalster Barber van de Pol in haar 'Vertaallaboratorium' in het literaire tijdschrift *New Found Land* de vraag kregen voorgelegd of de Borges die aan het woord is in het gedicht 'De Engel' gelovig is of niet. De meningen waren opvallend sterk verdeeld. Nicolaas Matsier en Barber van de Pol antwoordden ronduit ontkennend, in weerwil van de smeebede waarmee het gedicht eindigt:

*Heer, moge na al mijn dagen op Aarde
ik de Engel niet beschamen.*

Het gedicht was, aldus Van de Pol zelf, 'een uiterste zelfvermaning tot mentale moed'. 'In een schitterende paradox,' zo vervolgt de vertaalster, 'vraagt hij God om de kracht niet te geloven in Hem in Wie hij niet gelooft.' Of zoals Matsier het formuleerde: "'De Engel" kan ik met geen mogelijkheid anders opvatten dan als een paradoxaal gebed tot een God waarin Borges niet gelooft, inhoudende een smeebede om niet te vervallen tot smeebeden.' Het vernuftige antwoord van Kees Fens is in dezelfde geest: 'In een godserkenning wordt om een godsontkenning gevraagd.' Meijsing is voorzichtiger. Volgens haar drukt het gedicht veeleer Borges' onzekere 'geloof' in de eeuwigheid uit.

Het meest verrassende commentaar op 'De Engel' kwam van Cees Nooteboom, die onomwonden beweert dat 'binnen de tekst van dit gedicht iemand spreekt die gelooft.' Het is een opvatting die - verrassend genoeg - een aardig eindje in de richting komt van de orthodoxe opvattingen van Robert Lemm, die niet alleen veel van Borges' poëzie vertaalde maar

die ook – als enige in Nederland – een lijvige studie over hem schreef, die in 1991 onder de titel *De literator als filosoof* verscheen. Lemm probeert hierin aan te tonen dat Borges niet de speelse, postmoderne schrijver is voor wie velen hem houden, maar een anti-moderne schrijver bij wie de literatuur in dienst staat van het denken in plaats van andersom.

Vanwege de tegendraadse teneur van *De literator als filosoof* kon het niet anders of het werk maakte heftige reacties los: Lemm had geen oog voor Borges' scepsis, niet voor zijn speelsheid, niet voor zijn ironie... In plaats daarvan probeerde hij Borges de scholastieke dwangbuis aan te trekken waarin hij zichzelf heeft opgesloten.

Ook Willem Jan Ottens opvattingen over Borges deden nogal wat stof opwaaien. Aanleiding was Ottens 'Brief aan iemand die nog nooit Borges gelezen heeft', geschreven naar aanleiding van het verschijnen van *De maker* (zie elders in deze bundel). Hoewel Otten niet nalaat uitvoerig te getuigen van zijn bewondering voor het werk van Borges, vindt hij dat er ook wel het een en ander valt af te dingen op diens schrijverschap. Zo meent hij dat Borges' 'immense populariteit' voor een deel is geworteld in 'zijn Amerikanisme, het wereldoorlogloze'. Borges is, aldus Otten, 'op een bepaalde manier immuun', niet alleen voor de werkelijkheid en de geschiedenis maar ook, aldus Otten, voor de erotiek: '(...) de fictie van de ander die je wil zijn om haar te kunnen hebben, en die je, al dan niet schijnbaar, verlost van je eenzelveheid, die bestaat in dit universum domweg niet.'

Barber van de Pol reageerde furieus. In de eerste plaats omdat de twee wereldoorlogen wel degelijk een rol van betekenis spelen in enkele verhalen van Borges. En in de tweede plaats omdat ook de erotiek deel uitmaakt van Borges' literaire universum. Maar zelfs al zou dit laatste niet het geval zijn, wat dan nog? 'Wat wil Otten eigenlijk?' aldus Van de Pol. 'Dat Borges vaker over seks schrijft, zoals hij dat zelf vaak heeft gedaan, de laatste tijd? Ik moet er niet aan denken, eenvoudig omdat het niet bij hem als schrijver past, omdat hij als

schrijver is zoals hij is. Het verlangen komt me niet alleen ondankbaar maar ook absurd voor. Het is net zoiets als Joost Zwagerman vragen nu eens niet over seks te schrijven maar over de kick van het skiën of zo, of Kafka verwijten dat er in zijn verhalen zoveel Praag voorkomt en nooit eens Paramaribo.'

Deze woorden zijn afkomstig uit een van de vele stukken die Van de Pol over Borges schreef. De belangrijkste ervan zijn opgenomen in *Alles in de wind*. Daarin staan ook de twee lange gesprekken die zij met Borges voerde, niet lang voor diens dood (een lang fragment uit een van deze gesprekken is opgenomen in deze bundel). De interviews getuigen van een grote affiniteit met het werk van de Argentijnse schrijver, die jaren later ook zou doorklinken in de titel van Van de Pols puntige, ingetogen hilarische debuutroman: *Er was wat met meneer en mevrouw Maker*. In de roman zelf is de verwantschap met Borges niet zozeer te zien in de stijl en de thematiek als wel in het met verbeelding, speelsheid en creativiteit geplaveide levensgevoel waarnaar de twee hoofdpersonen streven (al staat dit levensgevoel misschien nog dichterbij dat van Borges' pupil Cortázar).

Heeft Borges in Frankrijk – het eerste buitenland dat hem omarmde – vooral de filosofie ingrijpend beïnvloed (Blanchot, Foucault), in Nederland (en waarschijnlijk ook in Vlaanderen) heeft de Argentijn zijn diepste sporen nagelaten in de literatuur, zoals inmiddels duidelijk zal zijn geworden. Daarvan getuigt ook de reeks lezingen die het literatuurfestival De Wintertuin in 1999 organiseerde naar aanleiding van het honderdste geboortjaar van Borges. Zeven schrijvers – Stefan Hertmans (wiens lezing in deze bundel is opgenomen), Tsjebbe Hettinga, Piet Meeuse, Erik Menkveld, Marcel Möring, Barber van de Pol en Hafid Bouazza – werden uitgenodigd om te reageren op een van de hoofdstukken uit *Zeven avonden*, waarin Borges de zeven onderwerpen besprak die zijn schrijverschap misschien wel het meest hebben bepaald: de *Divina Commedia*, blindheid, de kabbala, het boeddhisme,

de nachtmerrie, poëzie en de Duizend-en-een-nacht, het boek dat Hafid Bouazza in het Arabisch besloot te gaan lezen nadat hij kennis had gemaakt met Borges' verhaal 'De Aleph'.

Zoals dit rijtje schrijversnamen laat zien, spreekt Borges ook tot de verbeelding van jongere generaties schrijvers. Het is weinig waarschijnlijk dat hier op korte termijn verandering in zal komen. Borges is de beste bibliotecaris die een lezer zich kan wensen. Maar daarnaast heeft hij als geen ander laten zien dat je met andermans literatuur een volstrekt eigen, onverwisselbare literatuur kunt schrijven. In onze cultuur van verwarrende of zelfs ontmoedigende overdaad moet dit voor veel schrijvers een even opbeurende als inspirerende gedachte zijn.